

3. červen [22. 5.]

Rakousko vyzvalo Rusko k vyklizení podunajských knížectví, která po dobu války bude jako „neutrální“ stát okupovat.

14. [2.] červen

Rakousko uzavřelo smlouvu s Tureckem o podmínkách dočasné okupace podunajských knížectví a Rusko nakonec v srpnu odsouhlasilo jejich vyklizení. (Rakouská politika během krymské války byla pro Mikuláše I. ohromným zklamáním a projevem nevděčnosti od panovníka, kterého ruský zásah v roce 1849 zachránil před revolucí. Vést válku navíc ještě proti habsburské monarchii však nepřipadalo v úvahu.)

8. srpen [27. 7.]

Zástupci Velké Británie, Francie a Rakouska odsouhlasili na konferenci ve Vídni válečné cíle západních mocností (zejména nahrazení ruského protektorátu nad podunajskými knížectvími společným patronátem velmocí, společné garance postavení křesťanů v osmanské říši, volná plavba po Dunaji a změna režimu Úžin). Rusko vídeňské podmínky odmítlo.

14. [2.] září

Vylodění spojeneckých jednotek v Jevpatorii na Krymu.

20. [8.] září

Vítězství na řece Almě otevřelo spojencům cestu na Sevastopol.

26. [14.] září

Počátek obléhání Sevastopolu.

25. [13.] říjen

Bitva u Balaklavy. Neúspěšná ruská snaha odříznout britské jednotky od jejich zásobovacího přístavu.

5. listopad [23. 10.]

Bitva u Inkermanu. Neúspěšná ruská snaha vyprostit obležený Sevastopol.

prosinec

Admirál Puřatin znovu navštívil Japonsko a tentokrát prosadil jednání o rusko-japonské smlouvě (smlouvu s USA a Velkou Británií již Japonsko uzavřelo).

1855

26. [14.] leden

Na stranu spojenců proti Rusku se přidalo sardinské království.

7. únor [26. 1.]

Rusko-japonská dohoda o rozdělení Kurilských ostrovů a společné správě Sachalinu. Tři japonské přístavy byly otevřeny ruským lodím.

2. březen [18. 2.] 1855

Smrt cara Mikuláše I. (zemřel z nachlazení a nervového vyčerpání) otevřela cestu k ukončení války a dlouho odkládaným reformám. Ty měl provést jeho syn Alexandr.

VIII. Liberální reformy (1855–1881)

Porážka v krymské válce potvrdila ruskou zaostalost. S nástupem nového panovníka ruská veřejnost očekávala a požadovala změny. Zásadním a dlouho odkládaným problémem byla rolnická otázka. Nevolnictví nebylo jenom morálně neudržitelné. S postupem průmyslové revoluce bylo i faktorem brzdícím rozvoj ruské ekonomiky. Otázka tedy nebyla, zda nevolnictví zrušit, ale v jaké podobě. Osvobození rolníků bez půdy, jakkoli výhodné mohlo být pro šlechtu, by ovšem rázem zproletarizovalo více než 20 milionů lidí. Důsledky takového sociálního otřesu byly nepředstavitelné. Nemensi ohled musel ovšem car brát na ekonomické zájmy aristokracie. Rozhodl se proto provést reformu se souhlasem a dokonce jakoby z iniciativy šlechty.

V roce 1857 povolil šlechticům tří gubernií, aby začali ve speciálních gubernských výborech jednat o podmínkách zrušení nevolnictví. Do konce následujícího roku „požádala“ o zřízení gubernských výborů i šlechta z ostatních gubernií. Vláda stanovila zásadu, že vlastníky veškeré půdy zůstane i nadále šlechta, rolníkům měla být část půdy přidělena do užívání, přičemž ji měli mít možnost po určité době vykoupit. Do doby než dojde k výkupu, kde se předpokládala pomoc státu, měli rolníci za užívání buď platit obrok, nebo robotovat.

Šlechta jako celek nebyla v přístupu k reformě jednotná. Šlechtici, kteří na svých statech nepodnikali a pobírali od rolníků obrok, usilovali o to, aby rolníci obdrželi co nejmenší příděly a museli si zbylou půdu pronajímat. „Moderní“ šlechtici, kteří podnikali v průmyslu nebo sami vedli své statky, se ve svých požadavcích lišili podle geografických poměrů a půdních pásem. V centrálních, méně úrodných oblastech byli ochotni vzdát se půdy, za kterou ovšem požadovali vyšší než tržní cenu. Naopak v úrodných, černozemních oblastech si chtěli ponechat ve své režii co možná největší rozlohu. Do diskuse vstoupili i radikálové, kteří požadovali, aby rolníkům byla rozdělena veškerá půda, kterou obdělávali.

Návrhy gubernských výborů zpracoval Hlavní výbor a jeho Redakční komise. Jejich úkolem bylo chránit zájmy státu, tj. zajistit osvobozeným rolníkům takové příděly, aby byli vedle své obživy schopni plnit povinnosti vůči státu. Za ty mělo ručit celé vesnické společenství kolektivně (a to i tam, kde neexistovalo občinové vlastnictví půdy).

Zrušení nevolnictví z roku 1861 tak bylo kompromisem, který rolníky neuspokojil. Vesměs totiž očekávali, že dostanou všechnu půdu, zadarmo a hned! Rovněž připoutání rolníků k občině z nich činilo občany druhého řádu. Přesto byla reforma zásadním obratem. Rolníci se stali svými vlastními pány, nehro-

zila jim bezprostřední proletarizace, získali právo disponovat nemovitým majetkem, a zejména – reformy bylo dosaženo mírovou cestou.

Další reformy záhy následovaly. V roce 1864 byla zřízena zemstva, kuriozně volené orgány místní samosprávy. Podobné orgány byly v roce 1870 zřízeny i ve městech. Reforma soudnictví přinesla Rusku liberální právní systém, srovnatelný s ostatními evropskými státy (1864). Armádní reforma zahájená v 60. letech byla v roce 1874 završena zavedením všeobecné branné povinnosti. Byla rovněž omezena cenzura, provedena školská reforma, posílena autonomie univerzit atd. Celkově znamenaly Alexandrovy reformy konec tradičního socioekonomického systému založeného na nevolnické práci. Otevřely cestu k industrializaci a kapitalistické revoluci.

Ruská radikální inteligence kritizovala reformy jako nedostatečné, a odmítla je proto jako celek, obzvláště jak od druhé poloviny 60. let začaly Alexandrovu politiku stále více ovlivňovat konzervativní síly (D. A. Tolstoj, P. A. Šuvalov). Nová a netrpělivá „nihilistická“ generace ruských radikálů pak přišla s programem rolnické revoluce. (Jejími hlavními ideology byli nestárnoucí anarchistický guru Michail A. Bakunin, Pjotr L. Lavrov, stoupenec propagandistické práce mezi rolníky, a Pjotr Tkačov, příznivec teorie „revoluční menšiny“, která se zmocní moci a vytvoří revoluční stát.)

Velká propagandistická kampaň z roku 1874, *chožděnije v narod*, však zcela zkrachovala. Marrně se narodníci snažili rolníkům vysvětlit příčiny jejich bídné ekonomické situace a jejich protichůdné zájmy ve vztahu ke státu a církvi. Mužik, kterého znali z idealizovaných literárních popisů a traktátů, neměl nic společného s realitou. A vůbec jim nerozuměl. Výsledkem byl nezájem nebo udání agitátorů policii. Část narodníků se poté sdružila v organizaci *Zemlja i volja*, která se rozhodla kombinovat politický boj s terorismem.

Přehnané represe ze strany státu vůči jakýmkoli politickým aktivitám (masové zatýkání, vyhnanství, šikanování či obcházení zákona) postupně získávaly narodníkům sympatie, byť veřejnost většinou jejich metody odsuzovala. Soudní procesy byly veřejné a tiskem komentované, a daly tak obviněným tribunu k propagování jejich názorů. Ruské veřejné mínění tak mělo jakoby volit mezi dvěma druhy násilí – zdánlivě všemocným a nepřátelským státem, a sice špatně vedeným, ale idealistickým a sebeobětujícím se mládím bojujícím za všeobecné dobro. (Dokonce i F. M. Dostojevskij, který zdiskreditoval radikální hnutí v románu *Běsí*, se přiznal, že by nebyl schopen udat policii teroristu nescoucího bombu do Zimního paláce.)

Postavení cara Alexandra II. v očích veřejnosti navíc oslabovaly rodinné problémy (jeho dlouholetý poměr s kněžnou Dolgorukou byl veřejným tajemstvím a po smrti carevny se s ní v roce 1880 dokonce oženil). V posledním roce vlády se proto rozhodl pro změnu kursu. Z vlády odstranil většinu „reakcionářů“ a novým ministrem vnitra jmenoval oblíbeného a schopného generála Lorise-Melikova. Ten začal prosazovat tzv. „diktaturu srdce“. Na jedné straně se nemilosrdně snažil rozbít teroristické organizace, na straně druhé usiloval o přízeň liberální veřejnosti novými reformami. Vrcholem této politiky byl

návrat k myšlence, již car Alexandr II. v 60. letech odmítl, tj. zřídit celoruský zastupitelský sbor, který by pomáhal panovníkovi v zákonodárné činnosti. I když návrh Lorise-Melikova měl do parlamentarismu daleko, byl nepochybným krokem vpřed. Alexandr II. již projekt schválil, vzápětí nato se však stal obětí atentátu.

Porážka v krymské válce znamenala i změnu zaměření ruské zahraniční politiky, jejíž těžiště se v 60. letech přesunulo na východ. Výsledkem byla pacifikace Kavkazu a nový nápor teritoriální expanze do Střední Asie a na Dálný východ. Snaha o revizi nejtěživějších podmínek pařížské mírové smlouvy vedla pak Rusko ke krátkodobé spolupráci s Francií, již však roku 1863 ukončilo polské povstání. V dalších letech se základem ruské zahraniční politiky stala orientace na Prusko, resp. na Německo. Prusko-francouzské války využil v roce 1870 Petrohrad k jednostrannému odstoupení od demilitarizace Černého moře. Spolupráci s Německem a Rakouskem-Uherskem v rámci Spolku tří císařů v 70. letech oslabovaly osobní antipatie (německý kancléř Otto von Bismarck vs. ruský ministr zahraničí Gorčakov) a nakonec ji pohřbily spory s Rakouskem na Balkáně. Po válce s Tureckem z let 1877–1878 připojilo Rusko znovu jižní Besarábii a získalo další území v Zakavkazsku, muselo se však smířit s revizí sanstefanské mírové smlouvy, přespříliš ovlivněné panslavistickými představami.

IX. Kontrareformy a nacionalismus (1881–1904)

Alexandr III. se krátce po svém nástupu rozhodl vrátit k osvědčenému autokratickému modelu. Na jeho rozhodování měli největší vliv osvědčení konzervativci: jeho učitel a celoživotní mentor, prokurátor Svatého synodu K. P. Pobědonoscev, ministr vnitra D. A. Tolstoj a žurnalista M. N. Katkov. Car proto odmítl projekt celoruského zastupitelského sboru, postupně propustil většinu liberálních ministrů a začal napravovat „osudové chyby“ svého předchůdce. Byly vydány mimořádné pravomoci policii a gubernátorům, opět utužena cenzura, omezena autonomie univerzit, omezovány pravomoci zemstev a městských dum (vládní nechuť k samosprávě byla tak veliká, že úřady pohlížely nelibě i na jakoukoli nepolitickou iniciativu, jako například pomoc obětem hladomoru či epidemie cholery v letech 1891–1892).

Řada „kontrareforem“ byla motivována snahou upevnit stavovskou strukturu společnosti, kterou reformy Alexandra II. rozrušily (to se týkalo školství, obsazování zemstev atd.). Především mělo dojít k posílení vlivu šlechty, která měla zůstat páteří byrokracie a armády. Zavedením instituce zemských náčelníků se měla šlechta znovu zapojit do dohledu nad rolníky, jehož byla reformou z roku 1861 zbavena. Ekonomickou podporu šlechty představovalo například zřízení Šlechtické banky.

Specifický byl přístup Alexandra III. k rolníkům. Jakkoli byl principiálně proti jakékoli zastupitelské či parlamentní instituci, dával najevo, že cítí sepětí s „obyčejným“ lidem, rozumí rolnickým masám a zná jejich potřeby (ví například, že nechtějí žádné politické experimenty). V tomto smyslu byl v jeho konzervativismu nepochybný prvek „modernosti“. A tak v podstatě jediné reformy, které po svém předchůdci dokončil a dále je prohloubil, se týkaly ekonomického postavení rolníků (povinný výkup, snížení výkupních poplatků, zrušení archaické daně z hlavy, založení Rolnické pozemkové banky atd.). Jinak bylo jeho ideálem obnovení „patriarchálních“ poměrů na vesnici (odtud důraz na občinu, velkorodinu, omezení sociální mobility atd.). Stejně jako v případě pokusu o restauraci společenského postavení šlechty i tato snaha neměla tvář v tvář bouřlivé industrializaci šanci uspět.

Velice silně byla „kontrareformami“ zasažena oblast školství. Ze všech tří proslavených „reakcionářů“ v úřadu ministra školství – Uvarova, Tolstého a Děljanova – právě poslední z nich rozvoji vzdělání v Rusku prokazatelně uškodil. Nesnažil se jen dostat školství pod pevnou kontrolu státu, ale usiloval, aby se střední a vysoké školství stalo sociální exkluzivitou. Stoupl procentuální podíl dětí šlechty a byrokracie na středních a vysokých školách, poklesl podíl

dívek atd. (rovněž poklesl počet studentů gymnázií v absolutních číslech). Vláda sice neměla nic proti základnímu vzdělání i pro „nižší třídy“, ale to mělo být nejlépe prováděno prostřednictvím církve. Počet farních škol a jejich žáků na rozdíl od státních škol výrazně vzrostl.

Narodníci vyhlásili novému režimu boj na život a na smrt, ale neměli na něj síly ani prostředky. Během několika let byly revoluční organizace rozbity a jejich členové buď po smrti, nebo ve vyhnanství či v exilu. Nová centralizační a paternalistická vládní politika získala ale silnou podporu v nacionalismu. Konzervativní car Alexandr III. akceptoval a využil tento moderní „lidový“ fenomén a nikoli náhodou se o něm hovoří jako o prvním skutečném Rusovi na ruském trůně. Nacionalismus se neprojevoval jen v zahraniční politice, ale i v politice vnitřní, zejména v podobě zesílené rusifikace. Zesílily snahy zavést ruský politický a společenský model do všech částí říše (správní uspořádání, právní řád, armáda atd.). Byly omezovány možnosti neruských národů vydávat knihy a národní tisk, vzdělávat se ve vlastním jazyce, ruština byla prosazována do všech úředních jednání. Jestliže tato politika nepřekvapí v případě „nepřátelských“ Poláků (mj. výuka v ruštině i na základních školách), její oběti se měli stát i loajální Němci z Pobaltí či Švédové a Finové z autonomního Finska. Pod podobný tlak se dostala i nepravoslavná vyznání a sekty. Ve vztahu k židovské populaci nabyt tento přístup podoby státem podněcovaného antisemitismu.

Z ekonomického pohledu byla poslední dvě desetiletí 19. století obdobím bouřlivého ekonomického růstu, zejména dopravy a průmyslu. Ze zahraničně-politických důvodů stát tato odvětví podporoval – pokud chtělo Rusko zůstat světovou velmocí, byla industrializace nezbytná. Protekcionistická obchodní politika měla chránit ruský průmysl, státem realizovaná výstavba železniční sítě měla podpořit rozvoj obchodu a zpřístupnit ložiska surovin a nové průmyslové oblasti (uhlí – Donbas, železná ruda – Krivoj Rog, ropa – Zakavkazsko, bavlna – Střední Asie). S cílem využít zdroje Sibíře a podpořit dálnevýchodní expanzi byla realizována stavba Transsibiřské magistrály.

K rozvoji ekonomiky přispěla i řada opatření v daňové oblasti – zmíněná vysoká dovozní cla na průmyslové zboží, zrušení archaické daně z hlavy v letech 1882–1887, zavedení státního monopolu na prodej alkoholu (daň z něj tvořila největší část příjmů státního rozpočtu, asi 25 %). Ministr financí Sergej J. Witte provedl v roce 1897 peněžní reformu a postavil rubl na zlatý základ. Do země proudila i řada zahraničních investic, německé investory po politické roztržce v 80. letech vystřídali na prvním místě v objemu investic francouzští podnikatelé.

Zemědělství naproti tomu stagnovalo. Vláda z politických důvodů podporovala existenci občin, které byly ovšem ekonomicky neefektivní. Rolníci většínou neměli ani schopnosti ani možnosti, jak své hospodaření zlepšit (obvyklý byl například stále ještě trojpolní způsob hospodaření, jen málokterý z rolníků měl železný inventář, o mechanizaci nemluvě), a vláda jim mnoho pomoci nenabídla. Jako hlavní plátcí daní navíc nesli rolníci fakticky na svých bedrech vládní podporu industrializace. Nedokázali si tak představit jinou cestu, jak

zvýšit výnosy, než zvětšováním rozlohy půdy. Nespokojenost rolníků tak byla jednou z hlavních příčin revoluce v roce 1905.

Industrializace ovšem přinesla Rusku problémy, jimiž musela projít západní Evropa o 20–50 let dříve, problémy spojené s urbanizací a vznikem moderního proletariátu (nízké mzdy, špatné pracovní podmínky, využívání práce žen a dětí, ale i nízká hygienická úroveň bydlení, zdravotní problémy či dokonce epidemie atd.). Obavy ze sociálních nepokojů a zmíněný paternalistický přístup přiměly ruskou vládu vstupovat do vztahů mezi dělníky a jejich zaměstnavateli (tovární zákony, inspekce, limitování pracovní doby atd.). Svěrázným (a neúspěšným) pokusem regulovat odborové hnutí byl „policejní socialismus“ petrohradského policejního náčelníka Zubatova.

Nástup nového cara Mikuláše II. na trůn otevřel cestu k oživení v politické oblasti. Ruská veřejnost očekávala a žádala změnu; v jistém smyslu situace připomínala společenské klima po krymské válce. I když car sám byl stoupcem stejných konzervativních hodnot jako jeho otec, ekonomické a sociální změny, ke kterým během 80. a 90. let došlo, našly svůj odraz i v politice a nebylo možné je ignorovat. První desetiletí vlády cara Mikuláše II. tak bylo ve znamení nástupu čtyř hlavních politických hnutí, která již vláda nebyla s to potlačit: liberalismus, rolnický a dělnický socialismus a emancipační hnutí neruských národů.

Líhni liberalismu byla především zemstva a částečně i radikální studentské hnutí, které zesílilo na přelomu století. Politickým programem Svazu osvobození, první ruské liberální strany, pak bylo nastolení konstituční vlády, a to nenásilnou cestou. Revoluční změna systému byla naopak programem socialistů. V souvislosti s industrializací se navíc v Rusku objevila další koncepce cesty k socialismu, kladoucí důraz nikoli na rolníky, ale na tovární dělníky – marxismus. Vliv ruské sociální demokracie zůstal však omezen na průmyslová centra (prominentní marxisté působili nadále v exilu), hlavní socialistickou stranou, která navázala na narodnickou tradici, byla strana socialistů revolucionářů – eserů (ze zkratky SR). To ostatně odráželo fakt, že drtivá většina obyvatel Ruska byli rolníci (97 milionů proti 2–3 milionům dělníků v roce 1897). V reakci na zesilující rusifikaci deklarovaly vlastní politické ambice i neruské části ruského impéria, přičemž politicky nejdiferencovanější vývoj byl v Polsku.

V zahraniční politice pokračovaly za Alexandra III. a Mikuláše II. trendy předchozích desetiletí. Spolek tří císařů, obnovený v 80. letech, nepřežil další balkánskou krizi (kvůli Bulharsku, 1885–1887), spolupráce s Německem však přežila (Zajišťovací smlouva z roku 1887). Pronikání ve Střední Asii ale přivedlo Rusko málem do konfliktu s Velkou Británií (kvůli Afghánistánu, 1885). Teprve odchod kancléře Bismarcka z vedení německé politiky znamenal počátek zásadní změny, na jejímž konci bylo uzavření „nepřirozeného“ spojení s republikánskou Francií (1891–1894). Expanze na Dálném východě (v Mandžusku a Koreji) však vyústila v konflikt s podceňovaným Japonskem (1904–1905).

16.–18. [3.–5.] leden

Sjezd Svazu osvobození v Petrohradě. Předsedou zvolen Ivan I. Petrunkevič.

5. únor [23. 1.]

Japonská vláda přerušila diplomatické vztahy s Ruskem.

8.–9. únor [26.–27. 1.]

Bez formálního vyhlášení války podnikla japonská flotila noční útok proti přístavu Port Arthur. Počátek rusko-japonské války.

X. Od revoluce k revoluci (1904–1917)

Nespokojenost s vládou cara Mikuláše II. postupně zasáhla široké vrstvy ruské populace, neboť naděje spojované s jeho nástupem v roce 1894 se nijak nezhmotnily. Liberálové požadovali posun směrem k ústavnosti, rostoucí nespokojenost rolníků byla motivována zejména vysokými daněmi a frustrací z neuskutečněné agrární reformy, jež by jim poskytla další půdu, dělníci trpěli excesy překotné industrializace, zejména pracovními podmínkami a nízkými výdělky, a neruské národy byly vystaveny silící rusifikaci. Přelom století pak přinesl oživení politického života a vznik prvních, byť nelegálních politických stran (eseři, kadeti, sociální demokraté), které se bez ohledu na další rozdíly shodovaly v tom, že je nutné ukončit existenci samoděržaví a vytvořit vládu odpovědnou parlamentu volenému na základě všeobecného a rovného volebního práva.

Příchod revoluce, očekávané po desetiletí, urychlila porážka v rusko-japonské válce, bezprostřední příčinou však byla Krvavá neděle 22. 1. 1905. Krátce poté zasáhla zemi vlna stávek, demonstrací a rolnických vzpour, které policie a armáda nebyly schopny pacifikovat. V neruských oblastech dostala revoluce navíc i národní rozměr (Polsko, Pobaltí, část Ukrajiny, Zakavkazsko atd.). Car sice v březnu 1905 přislíbil svolat poradní zastupitelský sbor a v srpnu pak vytvoření dumy volené na základě omezeného volebního práva (rovněž s poradní funkcí), tyto sliby však nestačily uklidnit situaci. Vzpoury propukaly i v armádě a posléze i v námořnictvu (křížník *Potěmkin*). Vrcholem protestů byla generální stávka z října 1905 řízená v Petrohradě sovětem dělnických zástupců.

Mikuláš II. proto neochotně souhlasil s vydáním tzv. Říjnového manifestu, jenž kromě garance základních občanských svobod sliboval i rozšíření volebního práva do Státní dumy, bez jejíhož souhlasu nesměl nadále vstoupit v platnost žádný zákon. Ruský car tak přestal být neomezeným samovládcem, manifest však neznamenal konec jeho moci: např. vláda byla dále jmenována panovníkem a pouze jemu odpovědná.

Říjnový manifest rozdělil dosud jednotnou opozici. Zatímco pro většinu liberálů byl přijatelným základem, část revolucionářů vedená petrohradským sovětem pokračovala v odporu proti carismu (Trockij, Parvus). V prosinci pak propukly pouliční boje v Moskvě, byly však záhy potlačeny a do léta 1906 byl v zásadě pacifikován i venkov, i když se lokální povstání v některých oblastech objevovala až do roku 1907. V řadě míst navíc organizovaly ruské nacionalistické a monarchistické skupiny (černosotněnci) antisemitská vystoupení a útoky proti studentům či levicovým aktivistům.

Projevem posilování konzervativních sil bylo na jaře 1906 odvolání reformně laděného premiéra Witteho a vydání Základních zákonů Ruské říše, které v mnoha ohledech ustupovaly ze slibů daných Říjnovým manifestem (zřízení částečně jmenované horní komory dumy, právo panovníka rozpustit dumu, kdykoli uzná za vhodné, proslulý § 87, který dával vládě legislativní pravomoci v době, kdy дума nezasedala, atd.). Když se pak v květnu 1906 sešla první дума, pokusila se naopak rozšířit své pravomoci za rámec Říjnového manifestu a zahájit socializující agrární reformu, načež se dostala do ostrého konfliktu s vládou a byla po dvou měsících rozpuštěna.

Ruský venkov ale reformu požadoval, a tak se nový premiér P. Stolypin pokusil na podzim 1906 stabilizovat vnitropolitickou situaci vlastní verzí agrární reformy (za současného tvrdého postupu proti povstalcům). Oproti socializujícím představám dumy byl jeho projekt mnohem umírněnější. Jeho cílem bylo zrušením občin vytvořit silnou vrstvu nezávislých a prosperujících rolníků – majitelů půdy. Stolypinovi se nepodařilo prosadit reformu ve 2. státní dumě, která byla ještě levicovější než první a v červnu 1907 byla taktéž rozpuštěna. Teprve úpravou volebního zákona (ovšem bez souhlasu dumy, tedy fakticky cestou převratu) se Stolypinovi podařilo omezit přístup levice a neruských národů do sněmovny a postupně reformu realizovat. Po roce 1907 tak došlo k určitému uklidnění vnitropolitické situace, stabilní politický systém však Rusku revoluce 1905–1907 nedala. Pro neruské národy znamenalo porevoluční období navíc opětovné zesílení rusifikačního tlaku, resp. postupnou ztrátu většiny výdobytků z doby revoluce.

Porevoluční léta byla ale ve znamení hospodářské konjunktury, pokračující industrializace a demografické revoluce (jen mezi lety 1910–1914 přibýlo takřka 9 milionů lidí, celkem žilo v Rusku před válkou cca 130 milionů lidí, z toho 25 milionů ve městech). V důsledku Stolypinových reforem, ale i růstu cen zemědělských produktů v zahraničí procházelo vzestupem i zemědělství (význam těchto trendů ovšem nelze přeceňovat, produktivita i mechanizace v zemědělství byly stále velice nízké, například jen 51 % rolníků vlastnilo železný inventář).

Období před rokem 1914 bylo i zapomínaným „stříbrným věkem“ moderní ruské kultury, zejména poezie a dramatu (V. J. Brjusov, K. Balmont, Zinajda Gippius, A. A. Blok, V. V. Chlebnikov, V. V. Majakovskij, Anna Achmatova a další). Výrazně se rozvíjel i vzdělávací systém a trvale rostl počet žáků všech stupňů škol. V roce 1914 navštěvovalo základní školy 8 milionů žáků (asi polovina všech dětí), podle ambiciózního plánu odsouhlaseného dumou mělo být základní všeobecné vzdělání přístupné všem do roku 1922...

V zahraniční politice Rusko zprvu sledovalo obezřetnou politiku, která měla umožnit vnitropolitickou konsolidaci („koloniální“ dohoda s Velkou Británií v roce 1907, normalizace vztahů s Japonskem). Vytlačeno z Dálného východu obnovilo však Rusko znovu tlak na Balkánském poloostrově, kde snaha o dorozumění s Rakouskem-Uherskem nakonec skončila ostrou krizí vzájemných vztahů a ruskou diplomatickou porážkou (bosenská krize, 1908–1909).

Do roku 1912 se Rusku podařilo svou pozici na poloostrově upevnit vytvořením protiturecké koalice balkánských států (Srbsko, Bulharsko, Řecko, Černá Hora), která v první balkánské válce vytlačila Turecko z poloostrova. (Spory mezi vítězi koalice však Rusko utlumit nedokázalo a jejich výsledkem byla druhá balkánská válka v roce 1913.) Ve snaze nepřipustit opakování diplomatické porážky z roku 1909 poskytlo v létě 1914 Rusko podporu Srbsku s vědomím, že povede ke konfliktu nejen s Rakouskem-Uherskem, ale i s Německem.

Do první světové války Rusko vstupovalo sebevědomé a zdánlivě zotavené z asijské porážky a revoluce. Počátek války navíc jako by demonstroval sepětí lidu a trůnu: mobilizace proběhla v pořádku a v atmosféře nacionalistické euforie, vládní politika získala podporu v dumě a na frontě proti Rakousku-Uhersku dokonce dosáhla ruská armáda prvních úspěchů. Ty však byly zejména dílem nasazení hlavních německých sil na západní frontě proti Francii. Když na jaře 1915 zahájila německá armáda ofenzivu na východě, rychle postoupila o stovky kilometrů a obsadila Polsko, Litvu, část Lotyšska a Běloruska. Válečné porážky, ohromné materiální a lidské ztráty, problémy válečné ekonomiky (nedostatek pracovních sil, pokles reálných mezd dělníků, oslabení měny, zásobovací problémy atd.) rychle rozrušily křehký vnitropolitický mír. To spolu s neochotou Mikuláše II. situaci řešit, ať už jednáním o separátním míru, či provedením liberálních reforem a vytvořením vlády, která by měla širší podporu, jak navrhoval progresivní blok, nakonec vedlo k revoluci. Dne 15. března 1917 byla vytvořena Prozatímní vláda a Mikuláš II. byl donucen abdikovat.

Nová vláda vystoupila s programem demokratických přeměn a přípravy voleb do Ústavodárného shromáždění, nicméně musela od počátku čelit paralelnímu mocenskému centru, jež vzešlo z únorové revoluce, radám dělnických a vojenských zástupců – sovětům, v nichž měli převahu zástupci socialistických stran. Nejvýznamnější z nich, sovět petrohradský, si fakticky osoboval funkci kontroly vlády. Jeho vlivu například v armádě nebyla liberální Prozatímní vláda s to čelit. K nejradikálnějším, byť dosud marginálním skupinám patřili v sovětech bolševici. Jejich politickým programem bylo převzetí veškeré moci sověty a uzavření míru za každou cenu (*Dubnové teze* V. I. Lenina).

Latentní napětí mezi Prozatímní vládou a petrohradským sovětem, ovládaným esery a menševiky, se podařilo načas utlumit v květnu 1917 vytvořením koaliční vlády za účasti zástupců sovětu. Vládní program byl rozšířen o přípravu socializujících reforem v dopravě a průmyslu a o zemědělskou reformu. Duší nového kabinetu se postupně stal eser Alexandr F. Kerenskij. Neúspěch ruské červencové ofenzivy přinesl první krizi koaliční vlády a sérii protiválečných a protivládních demonstrací, jichž se zúčastnila i část vojáků petrohradské posádky a námořníků z Kronštadu. Rozsah protestu překvapil i bolševické organizátory, ale přes Leninovo naléhání se neodhodlali k definitivní konfrontaci a jen se zdiskreditovali (část jejich předáků byla poté uvězněna).

Kdyby po tzv. „červencových dnech“ Prozatímní vláda vskutku rázně zasáhla proti bolševikům, uzavřela separátní mír či o něm alespoň začala jednat, snad bylo lze se ještě revoluci vyhnout. Konzervativní kruhy, včetně části

kadetů, ale začaly vidět jedinou možnost, jak zabránit bolševickému převratu či anarchii, pouze v zavedení pravicové vojenské diktatury. Neúspěšný „puč“ generála Kornilova ze září 1917 vedl ale k další radikalizaci společnosti, což ve spojení s bolševickými sliby pomohlo přesunout těžiště přízně vojenské a dělnické veřejnosti opět na stranu bolševiků.

V září se bolševikům podařilo ovládnout vedení petrohradského sovětu a jeho předsedou byl zvolen Trockij. V říjnu pak Lenin získal souhlas ÚV bolševické strany s přípravou převratu. V rámci petrohradského sovětu byl vytvořen vojensko-revoluční výbor, který vyslal ke všem vojenským jednotkám své komisaře. Od počátku listopadu byla příprava ozbrojeného povstání fakticky veřejnou záležitostí, nicméně Prozatímní vláda se odhodlala k reakci až večer 5. 11. 1917. Vojensko-revoluční výbory byly prohlášeny za ilegální, bylo nařízeno zatčení vůdců strany a zákaz komunistického tisku. V silách loajálních vojsk však již nebylo tento rozkaz realizovat.

Od 6. 11. 1917 obsazovali většinu vládních budov ve městě vojáci petrohradské posádky vedení komisaři vojensko-revolučních výborů a dělnické Rudé gardy. Převzetí moci bylo dokončeno v noci 7. 11. útokem proti Zimnímu paláci, sídlu Prozatímní vlády, bráněnému nepočetnými jednotkami. Většina ministrů byla zatčena (předsedovi vlády Kerenskému se podařilo uprchnout, nicméně jeho pokus organizovat odpor proti bolševické moci na frontě selhal). Na probíhajícím 2. všeruském sjezdu sovětů byl převrat ihned schválen, když zástupci menševiků a pravých eserů sjezd na protest opustili. Poté byla vytvořena nová vláda, rada lidových komisařů v čele s Leninem (složená jen z bolševiků). Během dalších dnů převzali bolševici moc i v dalších městech.

Málokdo ovšem předpokládal, že bolševiky ustavená „diktatura proletariátu“ dlouho vydrží, neboť nová vláda musela čelit stejným ekonomickým, politickým a společenským problémům jako její předchůdkyně. Nadto nekomunistické síly začaly ihned s organizováním ozbrojeného odporu. Rovněž vytvoření Ústavodárného shromáždění bylo všeobecně očekáváno s nadějami.

1904–1905

Rusko-japonská válka o vliv na Dálném východě.

1904

9. únor [27. 1.]

Japonská flotila potopila u Čemulpcha (Inčchon) dvě ruské válečné lodě, čím si uvolnila cestu pro vylodění armády v Koreji.

8. březen [24. 2.]

Vrchním velitelem ruské tichomořské flotily byl jmenován admirál Stěpan O. Makarov, stoupenec ofenzivní strategie, který svedl s japonskou flotilou u Port Arthuru několik bitev.

13. duben [31. 3.]

Při návratu z bitvy najela vlajková loď admirála Makarova *Petropavlovsk* na minu a celá posádka včetně velitele zahynula. Makarovovi nástupci se již neodvážili vyplout se zbytkem flotily na moře, a umožnili tak Japoncům ovládnout Žluté moře.

30. duben–1. květen [17.–18. 4.]

Bitva na řece Jalu. Po ruském ústupu vstoupila japonská vojska do Mandžuska.

5. květen [22. 4.]

Vylodění 2. japonské armády na Liaotungském poloostrově. Japonci krátce poté odrazili ruské jednotky vyslané na pomoc Port Arthuru.

28. [15.] červenec

Vražda ministra vnitra V. K. Pleveho rukama eserského atentátníka.

30. [17.] červenec

Japonci zahájili obléhání pevnosti Port Arthur.

10. srpen [28. 7.]

Neúspěšný pokus ruské tichomořské flotily prorazit blokádu a odplout do Vladivostoku. Část lodí byla potopena Japonci, několika se podařilo uniknout do neutrálních přístavů, většina zůstala nadále uvězněna v Port Arthuru.

24. srpen–4. září [11.–22. 8.]

Porážka ruské armády pod velením generála A. N. Kuropatkina u Liao-jangu. Ruská armáda se ale po bitvě spořádaně stáhla k Mukdenu.

5.–27. říjen [22. 9.–14. 10.]

Ruský pokus o protiútok byl zastaven Japonci v bitvě na řece Ša-che. Ruské oddíly se opět v pořádku stáhly k Mukdenu.

15. [2.] říjen

Na cestu kolem světa na tichomořské bojiště vyrazila část baltické flotily pod velením admirála Z. P. Rožděstvenského (2. tichomořská eskadra).

21. [8.] říjen

Incident u Dogger Bank. Ruské lodě směřující na Dálný východ ostřelovaly v Severním moři britské rybáře v domnění, že jde o japonské torpédovky. Incident vyvolal hlubokou krizi nejen britsko-ruských vztahů, protože Velká Británie měla spojeneckou smlouvu s Japonskem a Rusko s Francií, a tak hrozilo rozšíření dálnévýchodního konfliktu do Evropy. Díky ruské omluvě a francouzskému zprostředkování byl incident vyřešen smírně.